

VITA AZ IGAZI NAGY KÁROLYRÓL

Korszaknyitó nagy egyéniségeknek, a szó carlylei és emersoni értelmében vett *hősöknek* közös sorsa szerepük és jelentőségük gyakori átértékelése. Jóformán minden nemzedék más és más megvilágításban látja és ítéli meg működésüket s még inkább korukra és a későbbi századokra gyakorolt hatásukat. A sűrű átértékelés okai nagyon különböző forrásokból fakadnak. Így, hogy csak néhányat említsünk: a rendelkezésre álló forrásanyag újabb és gondosabb átbúvárolása könnyen új, esetleg döntő adatok felszínre hozását eredményezheti, a forráskritika egyre jobban kifinomuló módszerei korábban nem sejtett összefüggésekre világíthatnak rá, a történetiszemlélet időnkinti változásai a fejlődés merőben új oldalait helyezhetik előtérbe és így tovább.

Az átértékelés okai tehát legtöbbször tárgyi, azaz a kutató személyen kívül álló forrásokból erednek. De vannak más esetek is: sok szerzőt nem annyira külső, a feldolgozott anyagban rejlő okok, mint inkább személyi, hogy úgy mondjuk, hiúsági szempontok készítetnek egy-egy kiváló történeti hőssel kapcsolatban kialakult hagyományos felfogás többé-kevésbé gyökeres átértékelésére.

Beck Marcell egyetemi tanárnak a zürichi régészeti társulat 1949 december 9-i ülésén bemutatott előadását az átértékelés ezen utóbbi, kevésbé rokonszenves válfaja alá kell soroznunk. Előadásának célja Nagy Károly egyéniségének és történeti jelentőségének gyökeres újjáértékelése volt. Ez ellen elvi szempontból nem emelhetünk kifogást. A hagyományos Nagy Károly-képen, ahogyan egyes történetírók előadásában élénk bontakozik, valóban még mindig sok a lehátnani való idegen vonás. A baj ott kezdődik, hogy szerzőnk messze túlmegy a megengedett határokon. Ha elődei kelleténél jobban felcicomázták a nagy császár alakját, ő viszont annyira pörére vetközteti, hogy az élénk állított szálmalmalakban sehogyan sem tudunk ráismerni a korai középkor legnagyobb uralkodójára, kinek hatása még századok múltán is elevenen él az európai nemzetek emlékezetében. Úgyszólván minden politikai tudatosságot és tervszerűséget elvitat tőle s nem akar többet látni benne, mint nyers hódítót, afféle erőszakos középkori dinasztát, kinek egyetlen gondja családja, a karolingi nagycsalád gazdasági hatalmának növelése és erősítése volt. Hódító hadjáratai is mind ezzel a céllal függöttek össze. Hogy a birodalomalapítás gondolata mennyire messze állott tőle, legjobban mutatja a birodalmi egység iránt tanusított közömbössége: a 806. évi dienedhofi birodalmi gyűlésen akkor még életben lévő három fia közt osztotta szét országait. Ebben a tekintetben tehát semmivel sem különbözött közeli karolingi és távolabbi merovingi elődeitől: mint azok, ő is merőben magánjogi képződménynek tekintette az államot s a politikában családja érdekeit magasan föléje helyezte alattvalói érdekeinek.

Szerzőnk azonban nemcsak politikai, hanem erkölcsi tekintetben is pálcát tör hőse fölött. Kegyetlenséget, álnokságot és tudatos emberirtást vet szemére. Különösen a szász háborúban elkövetett kegyetlenkedéseit,

a verdeni mézárást és az utána következett tömeges deportálást rója fel neki. Sok kifogásolni valót talál családi életében is. Paszterűséget emleget és szemére veti, hogy bár egymás után négy felesége volt, mellettük még számos ágyast tartott.

De hát csakugyan ilyen volt Károly császár: lapidárisan egyszerű és egyrétű egység, egy a szabad frankok közül, akit csak a nyomban halála után meginduló legendaképződés egyre sürűbb rétegekben rá-rakódó szövedékei színeztek át azzá a hatalmas, tetterős és céltudatos uralkodóvá, akinek a későbbi századok ismerték és csodálták?

A kérdésre — gondolom — nem nehéz megadni a feleletet. Nem kétséges ugyanis, hogy Beck professor a probléma túlságos leegyszerűsítettével nem csak a hagyományos felfogással, hanem a kétségtelen hiteli források kifejezett állításaiival is ellentétbe került.

Ha ugyanis az igazságnak megfelelően, a források széles alapján tekintjük át Károly császár életét és uralkodását, menten semmivé foszlanak az ösztönös hódításairól, politikátlán és minden magasabb áttekin-tést nélkülöző államférfiúi magatartásáról, stb.-ről hangoztatott vádak. Akkor mindjárt kiderül, hogy háborút korántsem a nyers birtokszerezési vágy, mondjuk, dinasztikus érdek, hanem magasabb tekintetek, nevezetesen a keresztény hit védelme és terjesztése, másrészt a béke integrá-ciója sugalmazták. Ebben az összefüggésben a leginkább kifogásolt szász háborúk is más megvilágítást nyernek. Kiderül ugyanis, hogy Károly nem kezdte, hanem csupán folytatta és befejezésre juttatta ezt az ádáz harcot. Egyszerűen nem volt módjában kitérni előle. Mert a szászok századok óta legádázabb ellenérei voltak a frank birodalomnak. Külö-nösen a Karolingok felemelkedése óta nem volt a birodalomnak olyan benső zavara, melybe be nem avatkoztak, olyan külső ellensége, amelyikkel nem szövöttek volna. Herisztáli Pipin, Martell Károly és Kis Pipin uralkodása több, mint elegendő bizonyítékkal szolgál erre. A VIII. század derekára annyira kiélesedett a helyzet, hogy a két fél egyszerűen nem fért meg egymás mellett. Vagy az egyiknek, vagy a másiknak buknia kellett. Ezzel természetesen nem akarjuk menteni Károly hadakozásának érdességét, bár a szászok sokszoros árulása s főleg éppen a verdeni vér-fürdőt megelőző süntáli hitszegése bizonyos fokig menti eljárását.

Még kevésbé állják meg helyüket a politikai előrelátás és tudatos-ság hánya címén hangoztatott vádak. Ellenkezőleg, azt kell mondanunk, hogy Nagy Károly volt az első középkori germán uralkodó, aki világos és határozott politikai célokat tűzött maga elé és e célokat imponáló következetességgel és kitartással meg is valósította. E tekintetben sem a frank Klodvig (481—511), sem a keleti gót Nagy Theodorich (493—526) nem fogható hozzá; nem, mert az előbbinek politikája inkább ösz-tönös, mint tudatos, az utóbbié pedig erősen retrográd, túlnyomóan a fennálló állapotok konzerválá-ára beállított volt. Károly ellenben reáli-san számolt az adott körülményekkel és csak olyan feladatokra vállal-kozott, melyek arányban voltak erejével. Így sokat tanult a római birodalom történetéből, de ugyanakkor bölcsen számításba vette germán-román alattvalóinak lényegesen különböző adottságait és viszonyait is. Ezért nála a *renovatio imperii* nem egyszerűen az elhanyaglott római bi-

rodalom új életrekelését, hanem egy új időbe és új viszonyok közé helyezett nagyhatalom felépítését jelentette.

Hogy mennyire alaptalan a politikátlanság vádja, mutatja, hogy egyes modern történétírók éppen abban látják Károly császár életműve időnap előtti összeomlásának legfőbb okát, hogy politikai tervezetéseiben nagyon is eléje ment korának. Kitűnő példa erre Aachen. A nagy császár, részben személyi, egészségi okokból — nagyon szerette az ottani hévvizeket — minden tőle telhetőt megtett, hogy birodalma politikai és kulturális középpontjává fejlessze a kedvező fekvésű várost. Lehetőleg minden szabad idejét itt töltötte, itt gyűjtötte maga köré azt a fényes írói kört, mellyel új világot gyujtott a barbárság sötét éjszakájába temetkezett Európa szellemi életében, itt szötte félvilágot átfogó terveit, itt rendezte be palotai iskoláját, itt építette meg a majdan holttstét is befogadandó pompás dómot, aminthogy itt intézte a birodalmi kormányzat és igazságosztás minden fontosabb kérdését is. Egyszóval, mindent megtett Aachen főváros-jellegének minél erőteljesebb kidomborítására. Ez a törekvése azonban ellenére volt a kor gazdasági színvonalának. A királyi udvartartás gazdasági rész ugyanis az akkori terménygazdálkodás és a szállítási lehetőségek fejletlensége miatt másként, mint az udvarnak királyi uradalomról királyi uradalomra történő vándoroltatásával nem volt megoldható. Az állandó királyi székhely már viszonylag fejlett pénzgazdálkodást, azaz biztos és állandó pénzforrásokat tételezett fel. Ezért Aachen főváros jellegének biztosítása csak ideig-óráig sikerülhetett. A nagy császár halála után fia és unokái újból visszatértek a vándorudvartartáshoz. Ugyanez áll a kormányzatra is: a központositott és bürokratizált közigazgatás alapján ellenkezett a terménygazdálkodással s ezért alkotója halála után szintén bukniya kellett.

Károly császár államépítő zsenijének legbiztosabb mértékét azonban nem politikai és társadalmi tevékenységében, hanem inkább gazdasági és kulturális programjában kell látnunk. Mert politikai elgondolásai Attilának, Dzsingiszkánnak, Timur Lenknek és más nagy hódítóknak is voltak; gazdasági és kulturális tervek szövésével ellenben csak kivételes nagyságú uralkodók foglalkoztak, akik a jelenen túl a jövő számára is dolgoztak. Károly császár ezek közé a kivételes nagyságok közé tartozik.

Eleven gazdasági érzékét mindennél jobban bizonyítja, hogy egész uralkodása során, még a legmozgalmasabb háborús esztendőkből is, szünetlenül foglalkozott gazdasági kérdésekkel. Kapitulárei közt legnagyobb számmal a gazdasági vonatkozásaúak szerepelnek. Szerető gondoskodását a gazdasági élet minden ágára kiterjesztette ugyan, de legnagyobb szeretettel mégis az őstermelést forta körül. Ezen a téren legforradalmibb újítása, hogy az úgynevezett *háromnyomásos gazdálkodás* (őszi gabona, tavaszi gabona, uqar) az ő uralkodása alatt terjedt el általánosan az európai kultúrterületen. (Első említését 765-ből találjuk.) Ez a nevezetes újítás kétszeresére emelte a föld *eltartási kapacitását*, vagyis kétszerannyi ember megélhetését tette lehetővé.

Nem kevésbé jelentős újítás volt nagyarányú telepítési tevékenysége. Ahol ugyanis a frank harcos befejezte feladatát, ott azon nyomban

megjelentek a frank szerzetesek és telepések, megépítették az első kolostorokat és telepesfalvakat és fejlettebb technikai tudásukkal megindították a belterjesebb gazdálkodást. Ezen a réven hatalmas területeket kapcsoltak bele Európa gazdasági vérkeringésébe. Különösen az alpesi tartományokban és a német-szláv határ mentén volt feltűnő a haladás. A birodalom bensejében viszont az okszerű erdőkezelés és irtás tette lehetővé a termelés arányainak fokozását. Nem kis szerepet játszott ebben az egyházi és világi nagybirtok gazdasági rendjének végleges kialakulása és megszilárdulása. Mert abban az időben csak a nagybirtok rendelkezett a racionális gazdálkodás anyagi és szellemi feltételeivel; megfelelő anyagi eszközök birtokában egyedül az gondolhatott új termelési ágak és módok bevezetésére és új termények meghonosítására.

Az őstermelés mellett a kereskedelem előmozdítására tett legtöbbet a nagy császár. Egyfelől előmozdította a kereskedőknek külön érdekszervezetekbe (*gildoniae*) tömörülését, másfelől minden tőle telhetőt megtett a rájuk nehezedő sokféle zaklatás elhárítására. Így például szigorúan megiltotta új vámhelyek állítását olyan helyeken, ahol inkább akadályozták, semmint előmozdították a forgalom kifejlődését. Ugyancsak a kereskedelem megkönnyítése érdekében gondoskodott állandó értékű pénz forgalombahozataláról is.

Még kedvezőbb képet nyerünk Károly uralkodásáról, ha kulturális törekvéseire fordítjuk tekintetünket. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a klaszikus világ elenyészése óta ő volt az első európai uralkodó, aki becsületbeli tartozásának érezte alattvalói szellemi érdekeinek felkarolását. És itt nem annyira a magasabb műveltség fellendítése és az úgynevezett karolingkori reneszánsz elindítása érdekében kifejtett munkájára, mint inkább a szélesebb néptömegek szellemi színvonalának emelését célzó erőfeszítéseire gondolunk. Mert Károlyt korántsem elégitette ki az aacheni palotaiskola és a kolostori iskolák aránylag szűk körre korlátozott tanítói tevékenysége. Ő a műveltség kincseinek általánosság tételével az egész nemzet erkölcsére emelőleg és nemesítőleg akart hatni. Tehát szükségképpen el kellett jutnia az általános népnevelés gondolatáig. És valóban a 789. évben kibocsátott *admonitio generalis* 72. fejezetében egyetemleg megparancsolta, hogy az olvasás elsajátítására mindenütt iskolákat állítsanak. Egy későbbi kapituláréjában pedig kötelezőleg előírta, hogy „mindenki küldje el fiát a betűk megtanulására, és a fiú minden igyekezetével maradjon meg az iskolában mindaddig, míg jól meg nem tanulta az olvasást”.

De az írott betű Károly korában sem jelentette az eleven életet. Általános népnevelésről a VIII. század viszonyai közt még nem lehetett szó, de azért biztató kezdeményezések itt is, ott is mutatkoztak, melyek megfelelő folytatás esetén alkalmasak lehettek volna a szűkkörű reneszánsznak egyetemes művelődési mozgalommá tágítására. Állításunk igazolására csak két adatot idézünk. Theodulf orléansi püspök, a nagy császár egyik kedves munkatársa († 821), így rendelkezett. „Faluhelyen és tanyákon az áldozópapok tartsanak iskolákat, és ha a hívők valamelyike ezekre az iskolákra akarja bízni gyermekeit az olvasás megtanulása végett, a papok ne resteljenek felfogadni és oktatni, hanem ellenkezőleg a

legnagyobb szeretettel tanítsák őket... És az oktatásért ne követeljenek semmi díjat a gyermekektől és semmi ajándékot ne fogadjanak el tőlük, kivéve, amit a szülők a szeretet buzgóságából önként felajánlanak nekik."

Még érdekesebb, mert már az elért eredményről számol be, Leidrad lyoni érsek († 816) levele: „Vannak énekiskoláim, melyekből legtöbben olyan készséggel kerülnek ki, hogy másokat is képesek tanítani; ezenkívül vannak olvasó-iskoláim azok számára, akik az egyházi olvasmányokban gyakorolják magukat, sőt azok számára is, akik a jámbor könyveken elmélkedve azok szellemébe is be tudnak hatolni."

A gyermekek mellett a felnőttek oktatására is nagy gondot fordított Károly. A papságnak ismételten lelkére kötötte, hogy legalább az Úr imádságára és a Híszkegyre tanítsák meg híveiket, a királyi kiküldötteknek pedig kötelességét tette, hogy útjaikon szerezzenek meggyőződést rendeleite lakitsergetes végrehajtásáról és a tanulni nem akarókat sujtsák megfelelő büntetéssel.

A legnagyobb gondot azonban mégis a papság szellemi színvonalának emelésére fordította a császár. Híszen jól tudta, hogy kulturális törekvéseinek sikere elsősorban a papság magatartásától függ. Ezért egész uralkodása alatt nem szűnt meg papjait a tudományok iránti érdeklődésre és a velök való foglalkozásra buzdítani.

Károly uralkodásának világtörténeti szempontból legkiemelkedőbb eseménye és egyben politikájának csúcspontja a római császárság új életre keltése volt. A 800. év karácsonyán végbement koronázás részletei általánosan ismertek. Az is tudott dolog, hogy a koronázás nem volt ingyére a császárnak. Életrője előtt később úgy nyilatkozott, hogy ha előre tudott volna a pápa szándékáról, a nagy ünnep dacára inkább otthon maradt volna. Ez a kelletlen megiegyzés azonban nem a koronázás tényére, hanem csupán a kivitel módjára és körülményeire vonatkozott. Természetes, hogy a nagyratörő uralkodót nem elégítette ki és nem is elégíthette ki az a másodrangú és hozzá merőben passzív szerep, melvet III. Leó pápa zseniális taktikája juttatott neki. Ő, könnyen elképzelhetőleg, egészen másként tervezte a császárság megüjtését és a pápának valószínűleg csak akkora szerepet szánt benne, amekkorát a konstantinápolvi patriarchák Nagy Konstantin utódainak megkoronázásánál játszottak: uralkodói akaratának pusztá végrehajtását.

Bármennyire nem elégítette ki azonban Károlyt a koronázás formája; bizonyos, hogy ő is, meg környezete is már évekre visszamenőleg kemolyan foglalkozott a *renovatio imperii* gondolatával. A gondolatnak abban a pillanatban fel kellett merünie, amelyikben a nagy hódító iogara alatt egyesítette mindama tartományokat, melyek hajdan az *imperium Romanumot* alkották. Mert minél jobban kitágultak az új római birodalom határai és minél jobban nőtt a leigázott nemzetek száma, az emberek tekintete annál quakrabban fordult az *aurea Roma* felé, mint ezen területek hajdani központja felé, mely eveddül élte túl az összemolás hozalmait s mely falai közt hűzkén őrizte pogány és keresztény multjának nagy emlékeit. Bizonyos, hogy Károly gondolkodásában is korán végbement a kapcsolódás. Erre csak két kis adatot em'ünk.

Végrendeletében egy ezüstasztalról olvasunk, melynek lapjára Róma térképe volt vésvé. Azután tudjuk, hogy könyvtárának egyik nagy értéke Festus Pompeius II. századi grammatikusnak a polihisztor Verrius Flaccus *De verborum significatione* című nagyterjedelmű lexikonjából kivonatolt könyve volt, mely abc-rendbe szedve tartalmazta az Örök-város összes kapuinak, utcáinak, halmainak és városrészeinek leírását.

Környezete természetesen minden tőle telhetőt megtett a római hagyományokhoz való kapcsolódás élénkítésére. Alkuin és társai, akik hivatalból mélyedtek bele az antik világ és irodalom tanulmányozásába, nem szüntek meg lépten-nyomon a római császárság példájára hivatkozni előtte. Sőt a pápaság részéről sem hiányoztak ilyen próbálkozások. I. Adorján pápa 778 májusában kelt levelében örvendezve állapította meg, hogy új istenfelő Konstantin császár támadt, aki által Isten a szent apostolfejedelem, Péter Egyháza számára mindent bőkezűen adományozni kegyeskedik.

Ennyi oldalról jövő csábításnak nehéz volt ellenállani. Károly kezdte beleélni magát a császárság gondolatába és egyre inkább közeledett a bizánci császárok caesaropapisztikus felfogásához. Zsinatokat hívott össze, vezette azok tárgyalásait és személyesen foglalkozott az eretnokségek és a képtisztelet kérdésével, sőt az utóbbiban magával Rómával is ujjat húzott. Már nem érte be az Egyház védője címmel, hanem kedves hívének, Aquileai Paulinusnak szavával élve pap és király (*rex et sacerdos*) akart lenni egy személyben. Hogy hogyan képzelte a hatalom megosztását Rómával, arra klasszikus bizonyíték az a levele, melyet Angilbert apát útján küldött az újonnan megválasztott III. Leó pápának, s melyben minden időkre érvényes módon a következő szavakban foglalta össze a születendő császárság hatalmi igényeit: „Miként boldogult elődöddel atyai szövetséget kötöttem, azonképpen veled is sérthetetlen hit- és szeretetszövetséget ohajtok kötni, hogy Szentséged imádságára mindenütt apostoli áldás kísérjen és Isten kegyelméből a római szentegyházat mindig áhitattal védelmezhessem. A mi feladatunk tehát ez: kifelé az isteni segítség mértéke szerint fegyverrel kezünkben szüntelenül védeni Krisztus Egyházát a pogányok támadásával és a hitetlenek pusztításaival szemben s befelé megszilárdítani a katolikus vallás elismertetésével. A te feladatod pedig, Szentséges Atyám, Mózes módjára Istenhez emelt kézzel segíteni hadseregemet, hogy közbenjárásodra és az adakozó Isten mindig és mindenütt győzelemre segítse a keresztény népet szent nevének ellenségei fölött és az egész földkerekségen megdicsőítse a mi Urunk, Jézus Krisztus nevét.” Valóban nehéz lett volna ennél kifejezőbbben összefoglalni az eljövendő korszakok politikai hitvallását: *Nostrum est... vestrum est*.

Lélekben már minden előkészület megtörtént a császárság felújítására, mikor Leó pápa ügyesen eléje vágott az eseményeknek. Így a keresztény császárság lényegesen más körülmények közt és részben más tartalommal született meg, mint Károly és tanácsadói tervezték. De belevágtak a befejezett ténvekbe. Károly 800-tól kezdve következetesen római császárnak írta magát (*Carolus serenissimus Augustus a Deo coronatus, magnus, pacificus imperator, Romanum gubernans imperium*

qui et per misericordiam Dei rex Francorum et Langobardorum) és 802. tavaszán tizenkét éven felül valamennyi alattvalóját új hűségeskü letételére kötelezte. Az eskü már kifejezetten a császár személyének szólt. Sőt a birodalom egységének helyreállítására késznek nyilatkozott Iréne görög császárné feleségül vételére is. A véreskezű császárné közbejött bukása azonban megakadályozta a nagyszabású terv keresztülvitelét. Kelet és Nyugat egyesülése örökre elmaradt s az új császárság nem Nagy Theodosius, hanem csupán fia, Honorius örökébe lépett.

Bár így az új császárság nem pontosan az lett, aminek Károly és udvari köre tervezte, megszületése mégis felmérhetetlen következményekkel járt a keresztény Európa történetében. Azzal ugyanis, hogy elismerte a lelki hatalom függetlenségét és öncélúságát, a dualizmus jegybe állította be a történeti fejlődést. Ettől kezdve a világi hatalom az istentől megszabott világrendben csak az egyik pólust jelentette; vele szemben állott ellenpólusként a lelki hatalom, mely a kortársak ítélete szerint nemcsak hogy egyenrangú volt vele, hanem szellemi természetének megfelelően magasan fölötte is állott. Ez a dualisztikus berendezkedés egyszersmindenkorra elhárította Európa fejről a bizánci caesarpapismus, de ugyanúgy az indiai buddhizmus és a tibeti lamaizmus veszedelmét is, s a két hatalom egyensúlyban tartásával biztosította az egyéniség jogát és a szellemi erők szabad kifejtözését. Az európai fejlődés iránya voltaképpen 800 karácsonyán dőlt el.

Ezek után könnyű a végső következtetést levonnunk: csak a tudatlanság, illetve az elfogultság állíthatja oda a vaskos egyszerűség és ösztönösség példajaként azt az uralkodót, akinek nyomán ilyen messze kiható következmények keltek. Maga a Károly-monda is eleven cáfolata ennek a lapos felfogásnak: ha Károly nagy tetteivel és lenyögözö egyéniségével nem hatott volna olyan ellenállhatatlan erővel kortársainak és a későbbi nemzedékeknek lelkére, akkor annyi elődje és utódja mintájára ő is minden bizonnyal a feledés jeltelen sírjában pihenne.